



Print: 2251-6123

Online: 2717-2686

Journal of Religious Thought

Original Research



shiraz university

## Comparative Analysis of the Basics of Sadrai's Ontology and The Principles of fuzzy Theory

Amir Abdollahi Khalaj<sup>1</sup> , Mahdi Monfared<sup>2</sup> 

<sup>1</sup> Ph. D. Student of Comparative Philosophy, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, Qom University, Qom, Iran (**Corresponding Author**). aak.qbs@gmail.com

<sup>2</sup> Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, Qom University, Qom, Iran. mmonfared86@gmail.com

### Abstract

Fuzzy thinking, with a new look at imprecise and spectrum problems, has been able to find a special place in various scientific fields. In contrast to the classical paradigm's emphasis on binary oppositions, fuzzy thinking posits a continuum of intermediate states.

This paper delves into the correspondence between the ontological concepts within Sadra's metaphysics, such as the degrees of existence, substantial motion, the mind-essence relation, and causality, and the fundamental principles of fuzzy logic, including continuity, Fractality and fuzziness. Despite the prevalent application of fuzzy theory in scientific and technological contexts, this study reveals its potential to illuminate philosophical concepts, especially those rooted in transcendental wisdom. By concentrating on the ontological foundations of fuzzy logic and employing a comparative matrix, we demonstrate a striking congruence between these concepts. Both fuzzy logic and Sadra's metaphysics emphasize continuity, gradation, and overlap. Consequently, we propose an innovative model that integrates fuzzy principles to elucidate Sadra's metaphysical concepts. This model offers a novel interpretation of Sadra's metaphysics grounded in the fuzzy paradigm, employing concepts such as the principle of fuzzy gradation, fuzzy substantial motion, and the fuzzy mind-essence relation to provide a more refined representation of philosophical concepts.


**Keywords:** Ontology, Philosophical Interpretation, Mulla Sadra, Primacy of Being, Fuzzy Theory, Combination.

---

Received: 2025/05/17; Revision: 2025/07/31; Accepted: 2025/08/01; Published online: 2025/08/14

---

Abdollahi Khalaj, A. & Monfared, M. (2025). Comparative Analysis of the Basics of Sadrai's Ontology and the Principles of fuzzy Theory. *Journal of Religious Thought*, 25(3), 69-86.

 <https://doi.org/10.22099/jrt.2025.53244.3237>

---

 Copyright © The Author



This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

## Introduction & Problem Statement

Over the past sixty years, fuzzy thinking has found numerous applications in diverse fields such as applied mathematics, technology and engineering, management, economics, and the social sciences

Given Mullā Ṣadrā's commitment to metaphysical realism in analyzing philosophical problems and his intellectual movement between concepts pertinent to the material realm and those beyond it, this orientation can be brought into productive conversation with the contemporary approach of fuzzy thinking in elucidating ontological questions.

The significance of the present inquiry lies in its focus on the ontological dimensions of fuzzy theory from a philosophical standpoint, while bracketing its strictly logical and epistemological aspects. Although fuzzy concepts may at first glance appear closer to epistemology, our focus is on their ontological import.

Fuzzy thinking may be understood as a philosophical and cognitive orientation toward ambiguity and uncertainty that seeks a more adequate grasp of the complexity of reality, with applications in the humanities and in metaphysical inquiry. By contrast, fuzzy logic is a mathematical and inferential framework that, by quantitatively modeling vagueness, provides technical tools for analyzing and resolving problems in complex systems. Conceived as a conceptual extension of fuzzy logic, fuzzy thinking offers a more apposite lens for interpreting Sadrian ontology and may open new avenues for addressing problems in philosophical theology, sociology, and psychology inspired by Sadrian thought.

## Methodology

The present study is based on a “comparative-analytical” method and a “conceptual-qualitative” approach. In the first step, through a review of existing literature, the ontological principles of Sadrian philosophy (such as the primacy of existence (Asālat al-Wujūd), gradation (Tashkīk), substantial motion (al-Haraka al-Jawhariyya), and causality) and the foundational tenets of fuzzy theory (Connectivity, Fractality, and incompatibility) are extracted and described from authoritative texts. Subsequently, using systematic comparative analysis and multidimensional comparative matrices, the structural and semantic affinities between these two intellectual systems are examined.

## Discussion

A summary of the relationship between each of the elements of Sadrian ontology ((the primacy of existence, gradation, substantial motion, and causality) and the fuzzy postulates (Connectivity, Fractality, and incompatibility) is first explored and then comparatively presented in a matrix.

In comparing the comprehensiveness of the being of Sadrian existents using fuzzy concepts, the Necessary Existent (Wājib al-Wujūd) possesses full membership in all three fuzzy principles. In contrast, the Intellects (‘uqūl), Souls (nufūs), Bodies (ajsām), and Prime Matter (hayūlā al-ūlā) exhibit progressively decreasing degrees of membership in these principles.

An examination of the relationship between Sadra's Substantial Motion and the three fuzzy principles reveals that while each deal with change and motion, however, they adopt different approaches. Sadrian Substantial Motion emphasizes intrinsic, essential change, whereas fuzzy concepts focus on uncertainty and flexibility within processes of change.

Furthermore, a comparison of Sadrian causality with fuzzy principles shows that concepts such as Connectivity, Fractality, and non-linear relationships, which are central to fuzzy theory, are to some extent compatible with Sadra's view of causality, which emphasizes the continuity and unity of cause and effect.

To provide an overview, we employ a multidimensional comparative matrix that juxtaposes key Sadrian concepts with the principles of fuzzy thinking and highlights points of convergence and difference.

Sadrian Concepts	Principle of Fuzzy Connectivity	Principle of Fuzzy Fractality	Principle of Fuzzy incompatibility	Points of Convergence
Comprehensiveness of Being	***	**	**	Continuity across grades of being
Mind-Reality Relation	**	***	*	Degrees of correspondence
Substantial motion	***	*	**	Gradual and continuous change
Gradations of Being	***	**	**	The graded spectrum of existence

Legend: \* weak relation / \*\* moderate relation / \*\*\* strong relation

In summary:

- I. The comprehensiveness of beings in Sadrian philosophy has the strongest correlation with the Principle of Fuzzy Connectivity
- II. The Sadrian mind-reality relation shows the strongest correlation with the Principle of Fuzzy Fractality
- III. Sadrian substantial motion aligns most closely with the fuzzy Principle of Fuzzy Connectivity
- IV. Sadrian gradation (Tashkīk) displays its strongest connection with the fuzzy principle of continuity.

### Conclusion

To apply the tenets of fuzzy thinking to the domain of Sadrian wisdom (al-ḥikma al-muta‘āliyya), it is possible to find significant affinity and convergence between its ontological concepts—such as the graded hierarchy of existence (Tashkīk), the reality of the objective and subjective realms, the comprehensiveness of being, and Substantial Motion—and the principles of fuzzy theory. Furthermore, by delving deeper into the interpretations that can be abstracted from the foundational principles of fuzzy theory (e.g., Connectivity, Fractality) and Mulla Sadra's exegesis of ontological concepts (e.g., causality, time), a clear potential for correspondence and alignment emerges.

In conclusion, it can be asserted that Sadrian philosophy and fuzzy theory, despite their apparent differences, share remarkable common ground. By leveraging this correspondence, a more profound understanding of both domains can be achieved, and new models for analyzing and resolving complex problems can be proposed. Accordingly, we can introduce novel hybrid concepts such as "Fuzzy Gradation" (Tashkīk Fāzī), Fuzzy Substantial Motion (Harakat al-Jawhariyya Fāzī), Fuzzy Becoming (ṣayrūrah fāzī), and Fuzzy Unity-in-Multiplicity (Waḥdah fi Kathrah Fāzī). These concepts are, on the one hand, rooted in Sadrian philosophy and, on the other, articulated within the framework of fuzzy thinking. For instance, Fuzzy Gradation could model the intensity and weakness of the levels of being using fuzzy membership degrees, while Fuzzy Substantial Motion could explain the gradual changes in the essence of things as a fuzzy process.

Overall, this research proposes that the fuzzy paradigm can be employed as an effective instrument for the analysis and re-interpretation of the concepts of Sadrian philosophy. This approach not only facilitates a deeper understanding of the concepts of Islamic philosophy but can also pave the way for expanding the interdisciplinary horizons between philosophy and the modern sciences.

## تحلیل تطبیقی مبانی هستی‌شناسی صدرایی و اصول نظریه فازی

امیر عبدالهی خلیج<sup>۱</sup>، مهدی منفرد<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری فلسفه تطبیقی، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول).

aak.qbs@gmail.com

<sup>۲</sup> دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

mmonfared86@gmail.com

### چکیده

تفکر فازی با نگاهی نو به مسائل غیردقیق و طیف‌دار، توانسته است در حوزه‌های مختلف علمی جایگاه ویژه‌ای پیدا کند. این نظریه، برخلاف رویکرد کلاسیک که بر دوگانه‌های قطعی تأکید می‌کند، بر وجود طیف وسیعی از حالت‌های میانی تأکید دارد. در این مقاله، به بررسی تطابق مفاهیم هستی‌شناختی فلسفه صدرایی، مانند مراتب تشکیکی وجود، حرکت جوهری، نسبت عین، ذهن و علیت، با اصول تفکر فازی، مانند پیوستگی، هم‌برخگی و فازی‌نمایی می‌پردازد.

این پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم کاربرد بیشتر نظریه فازی در حوزه‌های علمی و فناوری، اما اصول آن می‌توانند در تبیین مفاهیم فلسفی، به‌ویژه در حکمت متعالیه، به‌کار گرفته شوند. با تمرکز بر وجوه هستی‌شناختی نظریه فازی و رای وجوه منطقی و معرفت‌شناختی، با استفاده از ماتریس مقایسه‌ای، قرابت میان این مفاهیم نشان داده می‌شود. نتیجه این است که هر دو نظریه بر پیوستگی، درجه‌بندی و هم‌پوشانی تأکید دارند. درنهایت، الگویی نوآورانه‌ای پیشنهاد می‌شود که شامل تبیین مفاهیم صدرایی با اصول فازی و ارائه تفسیری نوین از فلسفه صدرایی بر مبنای پارادایم فازی است. این الگو از مفاهیمی چون اصل تشکیک فازی، حرکت جوهری فازی، و رابطه ذهن و عین فازی برای مدل‌سازی دقیق‌تر مفاهیم فلسفی استفاده می‌کند.

**واژگان کلیدی:** هستی‌شناسی، ماصدرا، اصالت وجود، نظریه فازی، مقارنه.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۵/۲۳

□ عبدالهی خلیج، امیر؛ منفرد، مهدی (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی مبانی هستی‌شناسی صدرایی و اصول نظریه فازی. *اندیشه دینی*، ۲۵(۳)، ۶۹-۸۶.

<https://doi.org/10.22099/jrt.2025.53244.3237>



This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

## ۱. مقدمه

بررسی مسائل اساسی حوزه تفکر با نگاه هستی‌شناسانه و یافتن پاسخ دقیق عقلانی، همواره دغدغه اصلی فلاسفه بوده است. تدقیق پیرامون ابعاد این مسائل با به‌کارگیری نتایج حاصله از پیشرفت سایر علوم، دریچه جدیدی را به سوی اندیشه فلسفی باز نموده است. سیر تفکر و چگونگی مواجهه با مسائل، مراحل مختلفی را در تاریخ پشت‌سر گذاشته است. تفکر صوری از چهارصد سال قبل از میلاد آغاز شده و تا قرن نوزدهم ادامه یافته است. پس از آن تا اوایل قرن بیست و یکم، ساحت دیگری در تفکر حاکم شده که نام آن را تفکر ریاضی می‌گذارند. در شصت سال گذشته، وارد مرحله سوم تفکر با عنوان تفکر فازی شده‌ایم که در حوزه‌های مختلف نظیر ریاضیات کاربردی، فناوری و مهندسی، مدیریت، اقتصاد و علوم اجتماعی کاربردهای بسیاری پیدا کرده است. باتوجه به اهتمام ملاصدرا به اصل واقع‌گرایی در تحلیل مسائل مابعدالطبیعی و حرکت میان مفاهیم عالم مادی و ورای آن، این امر به رویکرد جدید تفکر فازی، در تبیین مسائل هستی‌شناسی فلسفی کمک می‌کند و سؤال اساسی این است که تطبیق هستی‌شناسانه اندیشه ملاصدرا و نظریه فازی، چگونه ممکن است و آیا امکان دارد دریچه جدیدی برای مقارنه فلسفه اسلامی و فلسفه علم غربی گشود؟ اهمیت مسأله این پژوهش پرداختن به وجوه هستی‌شناختی نظریه فازی با رویکرد فلسفی است و از وجوه منطقی و معرفت‌شناختی آن عبور خواهیم کرد. در این پژوهش، هرچند مفاهیم فازی در نگاه نخست به معرفت‌شناسی نزدیک به نظر می‌رسند، اما تمرکز بر ابعاد هستی‌شناختی آن‌هاست. این رویکرد مبتنی بر قاعده فلسفی «مساوقت وجود و معرفت» است که براساس آن، هرگونه تحلیل معرفت‌شناختی، درنهایت به ساحتی از وجود بازمی‌گردد.

## ۲. پیشینه موضوع

در بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده درباره مباحث هستی‌شناسی و تفکر فازی و ارتباط آن‌ها، مقالات زیر قابل ذکر است. مقایسه تطبیقی مقالات در سه حوزه موضوع، رویکرد و یافته‌ها در جدول زیر ارائه شده است:

عنوان مقاله	موضوع اصلی	رویکرد به فلسفه اسلامی	مهم‌ترین یافته‌ها
تشکیک فازی (قربانی، ۱۳۸۵ش)	ارتباط تشکیک وجود و منطق فازی	تمرکز بر تشکیک وجود در حکمت متعالیه	منطق فازی ابزاری برای تبیین بهتر تشکیک وجود است.
تفکر فازی، فلسفه صدرایی (کرمانی، ۱۳۹۰ش)	ارتباط تفکر فازی و فلسفه صدرایی	تأکید بر حرکت جوهری و سیالیت مفاهیم	فلسفه صدرایی و تفکر فازی رویکردهای مشابهی دارند.
تفکر فازی و کاربرد آن در فلسفه (انواری، ۱۳۸۳ش)	کاربرد منطق فازی در مسائل فلسفی	عمومی، بدون تمرکز خاص بر فلسفه اسلامی	منطق فازی روشی کاربردی برای فلسفه است.
نظریه وحدت وجود و تفکر فازی (وکیلی و گودرزی، ۱۳۹۸ش)	تحلیل نظریه وحدت وجود با استفاده از منطق فازی	تمرکز بر عرفان اسلامی و نظریه وحدت وجود	منطق فازی فهم بهتری از وحدت وجود ارائه می‌دهد.

جدول ۱: مقایسه تطبیقی مقالات در سه حوزه موضوع، رویکرد و یافته‌ها

موضوع مشترک همه مقالات، بررسی تطبیق بین مفاهیم منطق فازی و مفاهیم فلسفی است که برخی مقالات بیشتر به جنبه‌های فلسفی و برخی دیگر بیشتر به جنبه‌های منطقی و ریاضیاتی مسأله پرداخته‌اند. هر چهار مقاله بر این نکته تأکید دارند که منطق فازی، به دلیل ماهیت طیفی و سیال خود، توانایی بالایی در تبیین مفاهیم فلسفی دارد.

وجه تمایز مقاله پیش‌رو با سایر پژوهش‌های موجود، بررسی مستقل نظریه فازی در تطبیق با ابعاد وجودشناسانه حکمت صدرایی است. در پژوهش‌های سابق، از زاویه هستی‌شناسانه به این موضوع پرداخته نشده و از دید منطقی و در ساحت معرفت‌شناسی به مسائل توجه شده است. اساساً در این پژوهش به تفکر فازی به عنوان امری متمایز از منطق فازی نگریسته می‌شود. تفکر فازی به عنوان یک رویکرد فلسفی و ذهنی در مواجهه با ابهام و عدم قطعیت است که درک بهتر پیچیدگی‌های واقعیت را دنبال می‌کند و در حوزه‌های علوم انسانی و متافیزیکی کاربرد دارد. درمقابل، منطق فازی یک چارچوب ریاضی و استدلالی است که از طریق مدل‌سازی کمی ابهام، ابزاری تکنیکی برای تحلیل و حل مسائل در سیستم‌های پیچیده است. تفکر فازی، به عنوان یک گسترش مفهومی از منطق فازی، هستی‌شناسی ملاصدرا را بهتر تبیین می‌کند و نتایج آن می‌تواند دریچه جدیدی به حل مسائل دین‌شناسی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی منبث از فلسفه صدرایی بگشاید.

روش پژوهش حاضر برپایه روش «تطبیقی - تحلیلی» و رویکردی «مفهومی - کیفی» استوار است. در گام نخست، با مطالعه کتابخانه‌ای، اصول هستی‌شناختی صدرایی، مانند اصالت وجود، تشکیک، حرکت جوهری و علیت؛ و مبانی نظریه فازی، یعنی پیوستگی، هم‌برخی و فازی‌نمایی، به‌شیوه توصیفی از متون معتبر استخراج و تبیین می‌شوند. سپس با بهره‌گیری از تحلیل مقایسه‌ای نظام‌مند و ماتریس‌های مقایسه‌ای چندبعدی، قرابت‌های ساختاری و معنایی میان این دو دستگاه فکری بررسی می‌گردد. غایت این پژوهش، فراتر از یک مقایسه صرف، صورت‌بندی الگویی نوآورانه است که ظرفیت تفکر فازی را به‌عنوان ابزاری تحلیلی برای فهم عمیق‌تر و مدل‌سازی مفاهیم پویا و طیف‌وار حکمت متعالیه به نمایش می‌گذارد و به بازخوانی هستی‌شناسی صدرایی در یک چارچوب جدید می‌پردازد.

### ۳. نظریه فازی

ریشه‌های اولیه تفکر فازی، پیش از قرن بیستم به دیدگاه‌های ارسطو درباره عدم قطعیت، مفاهیم مبهم در فلسفه کلاسیک و عبارات چندارزشی در فلسفه شرق، به‌ویژه بودیسم بازمی‌گردد. در سال ۱۹۶۵، دکتر لطفی‌زاده، دانشمند ایرانی‌تبار و استاد دانشگاه برکلی، با ارائه مقاله‌ای با‌عنوان مجموعه‌های فازی<sup>۱</sup>، برای نخستین بار و به‌صورت رسمی، اصطلاح فازی<sup>۲</sup> را به‌کار برد و بنیان یک نظریه نوین در حوزه‌های منطق، ریاضیات و فناوری را بنا نهاد و سپس علمی نظیر مدیریت، علوم اجتماعی، فلسفه و حتی عرفان را تحت تأثیر خود قرار داد. تفکر فازی علاوه بر ویژگی‌های تفکر صوری و ریاضی، در فضای جدیدی به‌تدریج خلق شده است. به‌تعبیری، دو منطق قبلی در فضایی دوارزشی میان صفر و یک یا سیاه و سفید و یا صادق و کاذب بوده‌اند. این بدان معناست که میان صفر و یک و سیاه و سفید، طیف وسیعی از اعداد و رنگ‌ها وجود دارند که باید مورد توجه قرار گیرند (Klir, 1996, p.170).

تفکر فازی در تلاش برای تبیین دقیق موقعیت‌های موجود در دنیای واقعی که به‌دلیل تشکیکی بودن، دارای درجات بوده و منحصر به دو حالت نیستند، به‌وجود آمد. اصول فازی به‌دنبال رفع ابهام از مسائل نیست، بلکه اساساً به‌تحلیل مفاهیمی می‌پردازد که ذاتاً ابهام دارند و انسان به‌صورت مستمر با آن‌ها ارتباط دارد (کاسکو، ۱۳۷۷ش، ص ۱۵۲). این تفکر، مجموعه‌ها و پدیده‌های نامشخص و طیف‌دار را توصیف می‌کند. عالم واقع بسیار پیچیده‌تر از آن است که با یک توصیف ساده و یا یک تعریف کاملاً مشخص قابل ارائه باشد. این پیچیدگی، نمونه تشکیکی بودن اصل وجود و پویایی ارتباطات وجودی پدیده‌هاست که در تعامل با یکدیگر، از مرتبه‌ای به مرتبه دیگر، در سلسله مراتب وجودی در صعود و نزول هستند.

ارسطو در آثار خود، پیرامون موضوع تشکیک به‌ویژه در رساله طویبقا، تفاوت میان واژه‌هایی که چند معنا دارند و آن‌هایی که فقط یک معنا دارند را مطرح می‌کند (Alexander, 1891, p. 97). مفاهیم مشکک در سنت ارسطویی بر پایه نظام هستی‌شناختی خاصی شکل گرفته که در آن وجود به‌صورت تشکیکی و ذومراتب تعریف می‌شود؛ اما منطق فازی بیشتر رویکردی معرفت‌شناختی دارد و ناظر به درجات صدق و کذب در مقام فهم و ادراک تمرکز می‌کند. منطق‌دانان فازی عموماً مفاهیم فازی را متفاوت از مفاهیم مشکک می‌دانند. گرچه برخی شباهت‌های ظاهری وجود دارد، اما مبانی و غایات متفاوتی دارند و نمی‌توان این دو را یکسان دانست، هرچند می‌توانند مکمل یکدیگر باشند (کاسکو، ۱۳۷۷ش، ص ۴۰).

ممکن است در نگاه اول تفکر فازی را به توصیف پدیده‌های غیرقطعی و نامشخص نسبت دهند، اما نظریه فازی یک نظریه دقیق است. در تفکر فازی به‌هیچ‌وجه نظر ارسطو حذف نمی‌شود؛ بلکه بین مفهوم سیاه و سفید، خاکستری‌های زیادی در نظر گرفته می‌شود که با عالم واقع تطابق بیشتری دارد.

### ۳-۱. اصول نظریه فازی

در این نظریه، سه اصل اساسی که می‌توان بین آن‌ها و اصول هستی‌شناسانه پیوند برقرار کرد، مدنظر قرار می‌گیرد:

**اصل پیوستگی<sup>۳</sup>:** مطابق با این اصل، هیچ شیء یا موجودی نمی‌تواند جز از طریق پیوندی پویا با دیگر اشیاء یا موجودات، وجود یابد. این اصل با نهایت مرتبه وجود مرتبط می‌شود که به‌شکلی ضروری به‌وسیله پویایی‌های کل جهان در یک ساختار متقابل قرار می‌گیرد (Klir, 1996, p. 231).

1. Fuzzy Sets
2. Fuzzy
3. Connectivity

بر مبنای نظریه فازی، تفسیر و تبیین هستی موجودات از حالت دودویی فراتر رفته و مرتبط به شبکه‌ای به هم پیوسته از حالت‌های بینابینی می‌شود. به عبارت دیگر، یک مجموعه فازی در محوری مشخص به صورت به هم پیوسته از مقوله‌ای به مقوله دیگر تبدیل می‌شود.

**اصل هم‌برخگی<sup>۴</sup>:** روشی است که موارد خودسامان‌دهنده، هنگام آشکارسازی پویایی‌های پیچیده طبیعت به کار می‌گیرند. خودهمانندی نوعی بازگویی فازی است، یعنی هر درجه‌ای با درجه دیگر، ویژگی‌هایی مشترک دارد و در عین حال همچنان میان آن‌ها تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای برجا می‌ماند (Dubios, 1980, p. 95). برخه‌ها پویایی‌های درونی و بیرونی وجود بشر را در لایه‌های فردی و اجتماعی منعکس می‌کند. جهان خارجی، بازتاب مبهم و فازی تجربیات درونی افراد است و هر سطحی از آگاهی فارغ از میزان خصوصیات ویژه آن سطح، به سطوح بالا و پایین خود مشابه است درحالی‌که ویژگی‌هایی انحصاری و متمایز با خود را دارد.

**اصل فازی‌نمایی و ناهم‌سازگاری<sup>۵</sup>:** با افزایش پیچیدگی، ظرفیت انسان برای صورت‌بندی گزاره‌های دقیق و معنادار به سمت مرزهای شناخت بشری پیش می‌روند و درک و تبیین آن‌ها به چالشی اساسی تبدیل می‌شود. این وضعیت حاکی از این است که هرچه عالم هستی پیچیده‌تر می‌شود، دستیابی به حقیقت مطلق و جامع درباره آن دشوارتر می‌گردد. از این رو، گزاره‌های فازی یگانه گزاره‌های معنادار خواهند بود. با تطبیق این اصول با مقولات هستی‌مند، می‌توان به فازی یا فازی نبودن آن‌ها پی برد. در هر پدیده می‌توان یکی از شاخصه‌های فوق را نمایان دید. فازی‌نمایی ممکن است در تمام یا بخش عمده‌ای از یک مقوله مشخص باشد، اما در عین حال می‌تواند در یک یا چند معیار محدود شود.

#### ۴. اصول هستی‌شناسانه فلسفه ملاصدرا

مهم‌ترین اصول هستی‌شناختی ملاصدرا بشرح ذیل قابل دسته‌بندی است:

**اصل واقعیت و اصالت وجود:** زیربنایی‌ترین اصل در فلسفه صدرایی، پذیرش اصل واقعیت است که بدون پذیرش آن، صحبت از سایر مسائل موضوعیت ندارد و انکار آن تمام مباحث را دگرگون می‌کند. پس از آن، اصالت وجود اساس مبنای هستی‌شناسی صدرایی است (ملاصدرا، ۱۳۸۱ش، ص ۹). ملاصدرا که در مسأله اصالت وجود، دارای ابتکار است آن را شروعی بنیادین معرفی می‌کند که باعث گذر انسان از ظاهر موجودات به سوی حقیقت آن‌ها می‌شود. یکی از دوگانه‌های موجود در نظام حکمت صدرایی، تمایز ماهیت و وجود است. براساس آن، وجود اصیل بوده و درمقابل، ماهیت حد وجود و اعتباری است که به واسطه توأم شدن با وجود، ذهن او را صالح برای حکم به واقعیت‌دار شدن می‌داند. به عبارتی ماهیت یک قالب ذهنی برای وجود است که ذهن با توجه به توانایی ادراکی خود در اثر ارتباط با واقعیت خارجی، این قالب را به واقعیت خارجی منتسب می‌سازد (مطهری، ۱۳۸۴ش، ج ۶، ص ۵۰۴). صدرا المتألهین بر این باور است که در جهان خارج، وجود اصیل است. امور ماهوی که از منظر حد و مرتبه‌های وجود درک می‌شوند، اموری تبعی و فرعی به‌شمار می‌آیند. منظور از «وجود» در این مسأله، یعنی مسأله اصالت وجود که هم اصل حقیقت وجود است و هم مراتب و درجات آن. هنگامی که می‌گوییم «وجود اصیل است»، موضوع قضیه هم شامل اصل حقیقت وجود می‌شود و هم مراتب و درجات آن را در بر می‌گیرد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۲۵۹).

بنابراین همان‌طور که اصالت وجود، اصل حقیقت وجود را شامل می‌شود، مراتب مادون آن را نیز که مصاحب با ماهیت‌اند در برمی‌گیرد. «وجود» همه‌جا یافت می‌شود و خود را تحت صور و اشکال مختلف آشکار می‌سازد. احاطه حقیقت «وجود» عبارت است از: ظهور، تجلی و انبساط آن در مراتب مختلف، چه در خارج و چه در ذهن (ملاصدرا، ۱۳۸۱ش، ص ۸).

ملاصدرا می‌گوید: وقتی «تحقق» هر شیء و هر ماهیت به آن است که وجود را بر آن اضافه کنیم، پس خود «وجود» به «تحقق» در خارج اولی و از چیزهای دیگر به حصول نزدیک‌تر است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۱۹۷).

فرض کنید که برای درک روشنی یک جسم، وجود نور در آن ضروری باشد؛ در این صورت، اثبات روشنی برای خود نور، از هر چیز دیگری روشن‌تر و طبیعی‌تر است؛ چراکه نور به روشنی نزدیک‌تر است. به‌طور مشابه، وجود برای خود وجود نیازی به اثبات ندارد؛ زیرا وجود، موجود بذاته است، همان‌گونه که روشنی، ذات نور است.

#### 4. Fractality

از ویکی‌پدیا، دانشنامه آزاد یا فراکتال (Fractal)، ساختاری هندسی است که با بزرگ کردن هر بخش از این ساختار به نسبت معین، همان ساختار نخستین به دست آید. به‌گفتاری دیگر، فراکتال ساختاری است که هر بخش از آن با کل آن همانند است. فراکتال از دور و نزدیک یکسان دیده می‌شود. به این ویژگی خودهمانندی گویند.

#### 5. incompatibility

**تشکیک وجود:** از جمله مبانی دیگر هستی‌شناسی صدرایی، موضوع تشکیک خاصی وجود است که اثر برجسته آن در نگاه فلسفی ملاصدرا واضح است. وی وجود را دارای مراتب دانسته که اختلاف و کثرت آن‌ها به کمال و نقص مراتب است. کثرت در حقیقت واحد به همین معناست (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۳۰۳).

تشکیک، در جایی است که افراد یک معنای کلی، دارای وجودات متعدد و مختلف باشند و تفاوت آن‌ها نیز در همان معنای جامع و مشترک بین آن‌ها باشد. تشکیک بر چهار رکن مبتنی است: وحدت حقیقی وجود، کثرت حقیقی آن، سریان وحدت در کثرت به‌گونه‌ای که کثرات وجود چیزی جز همان وحدت نباشند و انطوای کثرت تحت وحدت، به‌نحوی که همان کثرات به وحدت بازگردند (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۵۴۸).

وجود، باینکه حقیقتی یکپارچه است و تقسیم نمی‌شود، اما درجات تجلی آن بر اشیاء می‌تواند «هستی‌های» متمایز ایجاد کند که هر یک دارای ویژگی‌های منحصر به فرد و قابل تعریف هستند و با دیگری متفاوت‌اند. به‌اصطلاح فلسفه، وجود در عین وحدت، دارای کثرت است و این همه موجودات و ماهیات که «کثرت» را در جهان به نمایش می‌گذارند، در عین کثرت، به‌لحاظ داشتن وجود، به یک حقیقت، یعنی وجود برمی‌گردند و خصوصیات هر مرتبه، عین آن مرتبه است و مرتبه وجودی هر موجود عین وجود آن است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۶۱). این نظریه بیانگر این است که اولاً اشیائی که مشاهده می‌کنیم و در اطراف ما حضور دارند، اجزایی از وجود هستند که حدود و مرزهای متفاوتی دارند و به‌همین دلیل، تعریف و نام‌گذاری آن‌ها نیز با یکدیگر متفاوت است. این اشیاء، برخلاف تصور، به‌گونه‌ای نیستند که وجودشان تنها به‌صورت انتزاعی در ذهن شکل بگیرد.

ثانیاً، تفاوت‌ها در ماهیات و نام‌های موجودات همگی به درجات وجودی آن‌ها اشاره دارند. در واقع، تمایز میان دو چیز، به تفاوت در شدت و ضعف وجود در آن‌ها برمی‌گردد. موجودی که دارای شدت بیشتری است، همان «وجود» موجود ضعیف‌تر را داراست به‌اضافه چیزی فراتر، و موجودی که ضعیف‌تر است، از برخی درجات وجود قوی‌تر محروم است.

**حرکت جوهری:** یکی دیگر از ابعاد حکمت صدرایی، هستی دگرگون‌شونده است که در قالب نظریه حرکت جوهری تبیین شده است. حرکتی که از ذات اشیاء برمی‌خیزد و بر مبنای آن هستی همواره در حال شدن است و جوهر عالم در حال تغییر دائم است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۲۹۱). وی این حرکت را نوعی حرکت استکمالی دانسته که در ذات موجودات بوده و آنان را به مراتب بالای هستی سوق می‌دهد. حرکت جوهری با حرکت در جوهر تفاوت اساسی دارد. به‌عنوان مثال، هنگامی که انسانی در حال راه رفتن است، جوهر او نیز در حال حرکت است و به موقعیت مکانی یا محل آن گره خورده است و نه به جوهر بالذاته. اما وقتی که می‌خواهیم حرکت در یک عرض را بررسی کنیم، این جوهر است که در مقولات مختلف خود دستخوش تغییر می‌شود. اما منظور از حرکت جوهری، حرکت جوهر در ذات و حقیقت خود است، نه در ویژگی‌های عرضی آن. بنابراین، حرکت جوهری، فراتر از تغییرات ظاهری و سطحی است و به تحول در عمیق‌ترین لایه‌های وجودی اشیاء اشاره دارد.

این مفهوم به تغییر و تحول در ذات و ماهیت یک شیء اشاره دارد، در حالی که در حرکات عرضی، تنها اوصاف و احوال آن شیء دستخوش تغییر می‌شوند. باین‌حال، پذیرش حرکت جوهری با چالش‌های مفهومی مواجه است. از یک سو، چنین تحولی به‌معنای ازدست‌رفتن ذات پیشین و پیدایش ذاتی جدید است که این امر با مفهوم «کون و فساد» همراه می‌شود، نه «حرکت» که مستلزم وجود یک موجود ثابت است. از سوی دیگر، تجربه حسی و وجدانی ما از پدیده‌های طبیعی مانند رشد یک گیاه یا تکامل انسان، گویای وجود نوعی وحدت و هویت پایدار در میان این تغییرات است.

مطابق با نظریه ملاصدرا، اگر ماهیت را اصیل بدانیم، حرکت در یک شیء به‌معنای تغییر در ذات و ازدست‌رفتن هویت آن خواهد بود. اما بر پایه اصالت وجود، حرکت موجب تجدد تدریجی وجود می‌شود، بدون آنکه ذات شیء تغییر کند. در این حالت، هویت شیء با وحدت اتصالی وجود که معادل وحدت شخصی است، حفظ می‌گردد.

حرکت در جوهر که بر بنیان اصالت وجود و مراتب تشکیکی شکل گرفته، در تشدید و تضعیف نمودار می‌گردد، در حالی که کنه پدیده، ثابت و ویژگی‌های اساسی شیء بدون تغییر باقی می‌مانند. اما حدود و مراتب وجودی آن در حال سیلان و تغییر مداوم است. با حرکت جوهری، شیء هر لحظه هویت جدیدی می‌یابد؛ اما به‌جهت پیوستگی این هویت‌ها، وحدت شخصی آن‌ها، محفوظ است (طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۸۰۹).

ملاصدرا با استفاده از اصالت و تشکیک وجود، این نظر را مطرح کرد که جوهر موجودات مادی، که اساس آن یک وجود محدود است، از دو ویژگی مهم برخوردار است: ۱- این جوهر قابلیت اشتداد دارد، به‌این‌معنا که حرکت وجود به‌صورت تدریجی انجام می‌شود و از این رو، هر وجودی که قابل شدت‌یافتن باشد، به‌طور طبیعی قابل حرکت است. ۲- موجودات مادی متحرک بالذات هستند؛ زیرا ماهیت و ساختار آن‌ها

به‌گونه‌ای است که با جوهرهای غیرمادی تفاوت دارد. جوهرهای مجرد چون از جنس ماده نیستند، ثابت و پایدارند. اما در اندیشه فلسفی، مفهوم موجود مادی به‌عنوان پدیده‌ای دارای ماهیتی پویا و متحرک درک می‌شود، به‌گونه‌ای که هستی آن‌ها به‌صورت تدریجی و مرحله‌به‌مرحله شکل می‌گیرد، نه به‌طور ناگهانی و دفعی. ماهیت متحرک و درحال تغییر موجودات مادی، شرط لازم برای تحقق تحولات و دگرگونی‌های آن‌ها و زمینه‌ساز فرآیندهای تکاملی و دگرگونی در عالم هستی است. از دیدگاه ملاصدرا، زمان وجود عینی ندارد و صرفاً مفهومی انتزاعی است که از حرکت جوهری پدیده‌ها انتزاع می‌شود.

با این استدلال مشخص می‌شود که حرکت جوهری اشیاء یک ویژگی ذاتی آن‌ها است و نه یک امر عارضی. بنابراین، نیازی به علت خاصی ندارد و این‌گونه نیست که بپرسیم چرا جوهر مادی حرکت دارد؟ طرح چنین پرسشی مانند آن است که بپرسیم چرا آب مرطوب است یا چرا روغن چرب است؟ چنین پرسش‌هایی بی‌معنی هستند؛ زیرا ویژگی‌های ذاتی اشیاء را به چالش می‌کشند.

**نظام علی - معلولی:** صدرالمطالعه پس از اثبات اصالت وجود، با طرح علیت در وجود، این اصل را با اصالت وجود تبیین نمود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۶ ش، ص ۶۸). از منظر حکمت صدرایی، موجودات به واجب و ممکن تقسیم می‌گردند و هیچ ممکن بالذاتی تا واجب بالغیر نشود، تحقق نمی‌یابد (صدرالدین شیرازی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۲۲۱). هرچیزی که ممکن بالذات است، در حد ذات، نسبت به وجود و عدم یکسان است و تا به حد ضرورت وجود نرسد، موجود نخواهد شد. برای ذات ممکن، به‌خودی‌خود، وجود و عدم مساوی است. پس ذات ممکن برای وجود یافتن، نیازمند چیزی دیگر است که او را از این نسبت تساوی بین وجود و عدم خارج سازد. این شیء دیگر همان علت است. اما این رجحان وجود، تا به حد وجوب و ضرورت نرسد، همچنان عدم برای ذات ممکن روا خواهد بود و تعیین یکی از وجود یا عدم، ترجیح بالمرجح است. براین‌اساس، تا وجود ممکن از سوی علت ضروری نشود، ممکن موجود نخواهد شد و چون این وجوب وجود از شیء دیگر اخذ شده است، آن را واجب بالغیر می‌نامند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۶ ش، ج ۱، ص ۲۲۴).

تکیه ملاصدرا بر اصالت وجود، این نتیجه را به‌دنبال دارد که اگر رابطه‌ای علی در گستره هستی حاکم باشد، این رابطه باید در بستر عینیت و تجلی خارجی وجود، نمود و ظهور یابد. در این‌منظر، علیت نمی‌تواند صرفاً یک امر فکری یا مجرد باشد، بلکه باید در عالم خارج و در پیوند با تجلیات عینی هستی، معنا و مصداق یابد. علیت ذهنی، فقط اعتباری از جنبه حقیقی و بیرونی آن است. البته باید توجه داشت که منظور از وجود، وجود محسوس و قابل تجربه مورد نظر تحصیل‌گرایان نیست؛ بلکه همان وجود حقیقی است که دامنه آن، وجود مادی و غیرمادی را شامل می‌شود. پس علیت، فراتر از علیت مادی است و کل هستی را دربر می‌گیرد.

در حکمت متعالیه، ملاک نیازمندی معلول به علت، تنها به حقیقت وجود بازمی‌گردد. معیار نیاز معلول به علت، فقر وجودی نهفته در ذات موجود و تعلق وجودی آن به جاعل است (صدرالدین شیرازی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۱۲۲). در اندیشه ملاصدرا، علت هم ضرورت دهنده و هم ضرورت بخش هستی معلول است و هستی معلول، متوقف بر تحقق علت تامه است. براین‌اساس، قاعده ضرورت علی-معلولی به‌دست می‌آید که اصل سختیت نیز مترتب بر آن است. از آنجاکه ذات معلول، عین نیاز به علت است، معلول، هم در به‌وجود آمدن و هم در استمرار هستی خود، به علت وابسته است.

## ۵. بررسی تلفیقی اصول حکمت صدرایی با سه اصل فازی

باتوجه به اهتمام ملاصدرا به کاربردهای گسترده مراتب تشکیکی در تحلیل مسائل مابعدالطبیعی، می‌توان از تفکر فازی در تبیین بهتر فلسفه صدرایی بهره جست. از آنجاکه در این پژوهش به وجه معرفت‌شناسی نظریه فازی نخواهیم پرداخت و تمرکز اصلی بر جنبه‌های هستی‌شناختی است، ضروری است بدانیم آنچه در حوزه‌های معرفت‌شناسی نظریه فازی نیز مطرح شده است، به‌جنبه‌های وجودی بازمی‌گردد که تحت عنوان «مساوقت معرفت با وجود» در نزد متفکران طرح شده است.

اندیشه صدرایی تمام عالم وجود را دربرمی‌گیرد و شاید در نگاه سطحی این‌گونه به‌نظر رسد که با رویکردهای نظریه فازی که تنها ناظر بر ابعاد جهان مادی است، اختلاف بنیادین دارد، لذا با نگرش دقیق به مبانی این دو اندیشه، تطابق قابل توجهی در گستره مباحث هستی‌شناسانه میان آنان به‌دست می‌آید. از این تفکر می‌توان در تبیین مفاهیمی نظیر تشکیک و تدرج نظام هستی، نسبت و مراتب تشکیکی حقیقت وجود، درصدبندی تدریجی مباحث معرفتی نظیر مسائل وجود ذهنی یا مستقل، صبرورت جهان مادی به‌منزله یک پیوستار، تضاد اشتدادی صور مختلف، کلان‌نگری نسبت به هستی موجودات، مفاهیم متعالی حرکت جوهری و غیره، بهره جست. در ادامه، نسبت هریک از عناصر هستی‌شناسی صدرایی با اصول موضوعه فازی بیان شده و در یک ماتریس به‌صورت تطبیقی مقایسه می‌شود.

## ۶. بررسی تلفیقی جامعیت هستی صدرایی با سه اصل فازی

در فلسفه صدرایی، جامعیت هستی موجودات به معنای وجود مراتب و درجات مختلف هستی در موجودات است. مطابق اصل پیوستگی هستی موجودات به صورت پیوسته و بدون مرز مشخص بین مراتب مختلف وجود دارد. به عبارت دیگر، گذر از یک مرتبه هستی به مرتبه دیگر به صورت تدریجی و بدون جهش ناگهانی صورت می‌گیرد. این اصل با جامعیت هستی موجودات صدرایی سازگار است؛ زیرا در این دیدگاه نیز مراتب هستی به صورت پیوسته و بدون مرزهای قطعی در نظر گرفته می‌شوند. یعنی، هستی یک کل پیوسته است که موجودات مختلف در آن به درجات متفاوتی از کمال و نقص قرار می‌گیرند؛ اما هیچ افتراق گسسته‌ای میان آن‌ها وجود ندارد.

اصل هم‌برخگی بیان می‌کند که مجموعه‌های فازی می‌توانند با یکدیگر هم‌پوشانی داشته باشند. در ارتباط با جامعیت هستی موجودات صدرایی، می‌توان گفت مراتب مختلف هستی نیز می‌توانند با یکدیگر هم‌پوشانی داشته باشند. به بیان دیگر، یک موجود می‌تواند در بیش از یک مرتبه هستی قرار داشته باشد و ویژگی‌های مربوط به آن مراتب را به صورت هم‌زمان دارا باشد. یعنی یک عنصر می‌تواند به‌طور نسبی به چند مفهوم یا مجموعه تعلق داشته باشد. این هم‌پوشانی مشابه هم‌برخگی موجودات در مراتب مختلف وجود در فلسفه صدرایی است. اصل فازی‌نمایی در نظریه فازی به معنای تبدیل مقادیر قطعی به مقادیر فازی است که نشان‌دهنده یک نوع تغییر از دقت مطلق به نسبییت است. در فلسفه ملاصدرا نیز می‌توان گفت جامعیت هستی به‌نوعی از قطعیت‌های مطلق عبور می‌کند و به سوی نسبییت در مراتب وجود حرکت می‌کند. به عنوان مثال، موجودات مختلف در عین اینکه در یک سلسله مراتب قرار دارند، اما هیچ‌یک از آن‌ها به‌طور مطلق و کاملاً جدا از یکدیگر نیستند.

در جدول زیر، نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی با اصل پیوستگی فازی، هم‌برخگی فازی و اصل فازی‌نمایی به صورت تطبیقی رسم شده است:

موجودات صدرایی	اصل پیوستگی فازی	هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
واجب الوجود	عضویت کامل	عضویت کامل	عضویت کامل
عقول	عضویت بالا	عضویت بالا	عضویت بالا
نفوس	عضویت متوسط	عضویت متوسط	عضویت متوسط
اجسام	عضویت پایین	عضویت پایین	عضویت پایین
ماده اولی	عضویت بسیار پایین	عضویت بسیار پایین	عضویت بسیار پایین

جدول ۲: نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی با اصل پیوستگی فازی، هم‌برخگی فازی و اصل فازی‌نمایی

در این جدول، نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی با استفاده از مفاهیم فازی، نشان داده شده است. واجب‌الوجود دارای عضویت کامل در هر سه اصل فازی است، در حالی که عقول، نفوس، اجسام و ماده اولی به ترتیب دارای عضویت کاهشی در این اصول هستند. این جدول تبیین می‌کند که چگونه مفاهیم فازی می‌توانند برای بیان نسبت جامعیت هستی موجودات در فلسفه صدرایی مورد استفاده قرار گیرند. همچنین برای تطبیق بین «نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی» و اصول فازی براساس تعریف مفاهیم، می‌توان چنین جدولی رسم کرد:

مفهوم	نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی	اصل پیوستگی فازی	اصل هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
تعریف کلی	موجودات در مراتب مختلف وجود قرار دارند، اما همه تحت یک حقیقت واحد (وجود) قرار می‌گیرند.	دسته‌بندی‌ها مرزهای قطعی ندارند و به صورت پیوسته، تغییر می‌کنند.	یک عنصر می‌تواند به‌طور هم‌زمان به دو یا چند مجموعه تعلق داشته باشد.	مفاهیم به صورت طیفی و درجه‌ای وجود دارند، نه به شکل مطلق (صفر و یک).
تغییرات تدریجی	هستی موجودات به صورت تدریجی و پیوسته از ضعیف‌ترین تا قوی‌ترین مراتب جریان دارد.	مرزهای تدریجی میان دسته‌ها، بدون تغییرات شدید یا ناگهانی.	در مرزها، مجموعه‌ها به‌طور هم‌زمان می‌توانند با هم تداخل داشته باشند.	موجودات به صورت طیفی از شدت وجود دارند، نه به صورت مطلق «هست» یا «نیست».

کثرت و وحدت	کثرت موجودات در عین وحدت وجود تبیین می‌شود.	مفاهیم و دسته‌ها بدون مرزهای قطعی در کنار هم قرار می‌گیرند.	موجودات می‌توانند به‌صورت هم‌زمان در چند مرتبه از وجود، حضور داشته باشند.	موجودات درجات مختلفی از یک ویژگی دارند و به‌صورت مطلق، قابل دسته‌بندی نیستند.
تشکیک در وجود	تفاوت موجودات در شدت و ضعف وجود، اما همه از یک حقیقت مشترک برخوردارند.	ویژگی‌ها به‌صورت پیوسته و با شدت‌های مختلف، وجود دارند.	ویژگی‌ها به‌صورت مشترک و هم‌زمان در چند مجموعه حضور دارند.	ویژگی‌ها و موجودات در مراتب مختلف شدت و ضعف قرار دارند.
نسبت با واقعیت	واقعیت در مراتب مختلف وجود دارد و همه این مراتب، به یک حقیقت کلی اشاره دارند.	واقعیت به‌صورت پیوسته تغییر می‌کند و مرزهای قاطعی میان مفاهیم وجود ندارد.	یک واقعیت می‌تواند به‌طور هم‌زمان به چند مفهوم یا دسته تعلق داشته باشد.	واقعیت به‌صورت درجه‌ای است و هر پدیده می‌تواند شدت‌های مختلف از یک ویژگی را نشان دهد.

جدول ۳: نسبت جامعیت هستی موجودات صدرایی» و اصول فازی براساس تعریف مفاهیم

این جدول، نشان می‌دهد که چگونه مفاهیم فلسفی ملاصدرا با اصول تفکر فازی تطبیق و قرابت دارند. جامعیت هستی موجودات صدرایی و اصول فازی، هر دو به‌دنبال توصیف واقعیت به‌صورت دقیق‌تر و جامع‌تری هستند. با ترکیب این دو نظریه، می‌توان به درک عمیق‌تری از هستی و موجودات آن دست یافت.

## ۷. بررسی تلفیقی نسبت عین و ذهن صدرایی با سه اصل فازی

در فلسفه صدرایی، رابطه عین و ذهن به‌صورت دوگانه و منفصل نیست، بلکه پیوستاری از مراتب وجود را تشکیل می‌دهد. این دیدگاه با رویکرد فازی که مرزهای قطعی را نمی‌پذیرد، سازگار است. در نسبت به اصل پیوستگی فازی، تبیین نظام‌مند رابطه عین و ذهن در اندیشه صدرایی بیانگر این است که این دو مقوله در یک پیوستار وجودی قرار دارند. این پیوستار از طریق ارتباط درونی مفاهیم ذهنی، پیوستگی واقعیات عینی و نسبت متقابل عین و ذهن قابل تحلیل و بررسی است. همچنین در نسبت اصل هم‌برخگی فازی، تحلیل کیفی نسبت عین و ذهن در حکمت متعالیه نشان می‌دهد که حضور مفاهیم در ساحت ذهن دارای مراتب تشکیکی است، موجودات عینی از درجات وجودی متفاوتی برخوردارند و مطابقت میان عین و ذهن، طیفی از درجات را شامل می‌شود.

در خصوص اصل فازی‌نمایی نیز بررسی فرآیندی نسبت عین و ذهن در اندیشه ملاصدرا بیانگر تکوین تدریجی مفاهیم ذهنی، تحقق مرحله‌ای واقعیات عینی و شکل‌گیری تدریجی انطباق عین و ذهن است. جدول تطبیقی زیر برای تطبیق نسبت واقعیت عین و ذهن صدرایی با اصول فازی ارائه می‌شود:

نسبت واقعیت عین و ذهن صدرایی	اصل پیوستگی فازی	هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
پیوستگی و اتصال بین عین و ذهن	تطابق با مفهوم پیوستگی	تشابه نسبی با مفهوم درجات عضویت	ارتباط کم‌تر با این اصل
مراتب وجودی بین عین و ذهن	سازگار با درجه‌بندی	تناسب با درجات مختلف حقیقت	امکان تعبیر ریاضی از مراتب وجودی
وحدت وجود در عین کثرت	قابل تعبیر به‌صورت پیوستار فازی	تناسب با مفهوم عضویت نسبی در مجموعه‌های مختلف	امکان ارائه مدل ریاضی از وحدت در کثرت

جدول ۴: تطبیق نسبت واقعیت عین و ذهن صدرایی با اصول فازی

## ۸. بررسی تلفیقی نسبت حرکت جوهری صدرایی با سه اصل فازی

حرکت جوهری در فلسفه صدرایی به تغییر و تحول مداوم در ذات و جوهر اشیاء اشاره دارد. این مفهوم با اصل پیوستگی فازی قرابت دارد؛ زیرا هر دو مفهوم بر تغییر تدریجی و پیوسته تأکید دارند. حرکت جوهری، فعلیت‌یابی تدریجی بالقوه‌ها را بیان می‌کند و اصل پیوستگی فازی نیز بر وجود حالات واسطه‌ای بین دو حالت متمایز، تأکید دارد. اصل پیوستگی فازی بیان می‌کند که تغییرات در سیستم‌های فازی

به صورت نرم و پیوسته رخ می‌دهد، نه به صورت گسسته و ناگهانی. حرکت جوهری نیز بر تغییر مستمر و بدون گسست در ماهیت اشیاء، تأکید می‌کند.

ارتباط هم‌برخگی فازی با حرکت جوهری را می‌توان چنین تشریح کرد که در حرکت جوهری، مراحل مختلف تکامل یک شیء با یکدیگر هم‌پوشانی دارند و مرز مشخصی بین آن‌ها وجود ندارد. هم‌برخگی فازی نیز بر عدم وجود مرزهای قطعی و هم‌پوشانی حالت‌های مختلف تأکید می‌کند. این دو مفهوم در نفی دوگانگی و تأکید بر پیوستگی و تداخل حالات مختلف با یکدیگر مشترکند. این بدان معناست که یک موجود می‌تواند به طور هم زمان چندین ویژگی را با درجات مختلف داشته باشد.

نسبت اصل فازی‌نمایی با حرکت جوهری نیز بدین صورت است که حرکت جوهری بر تغییر تدریجی در ماهیت اشیاء تأکید دارد که با تغییر تدریجی در درجه عضویت در مجموعه‌های فازی قابل مقایسه است. هر دو مفهوم بر عدم وجود تغییرات ناگهانی و جهشی تأکید دارند. اصل فازی‌نمایی نیز امکان مدل‌سازی ریاضی تغییرات تدریجی را فراهم می‌کند که می‌تواند برای توصیف دقیق‌تر حرکت جوهری مفید باشد. در یک صورت‌بندی اگر بخواهیم این مفاهیم را از حیث ماهیت حرکت مورد توجه قرار دهیم، ماتریس ذیل قابل توجه خواهد بود:

ویژگی	حرکت جوهری صدرایی	اصل پیوستگی فازی	هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
ماهیت تغییر	تغییر ذاتی و درونی	تغییر تدریجی و پیوسته	هم‌پوشانی و تداخل	تغییر با سرعت متغیر
نوع حرکت	مداوم و یکنواخت	پیوسته و نرم	تدریجی با مرزهای مبهم	می‌تواند شتاب بگیرد
مقیاس زمانی	در طول زمان	در هر لحظه	در هر نقطه از فضای مفهومی	می‌تواند در زمان کوتاه رخ دهد
قطعییت	قطعی و حتمی	غیرقطعی و فازی	غیرقطعی و چندوجهی	غیرقطعی با امکان تغییرات سریع

جدول ۵: بررسی تلفیقی نسبت حرکت جوهری صدرایی با سه اصل فازی

این جدول تطبیقی، مشخص می‌کند که هر یک از این مفاهیم به نوعی با تغییر و حرکت سروکار دارند؛ اما رویکردهای متفاوتی را در نظر می‌گیرند. حرکت جوهری صدرایی بر تغییر ذاتی تأکید دارد، در حالی که مفاهیم فازی بر عدم قطعیت و انعطاف‌پذیری در تغییرات تمرکز می‌کنند.

## ۹. بررسی تلفیقی نسبت مراتب تشکیک صدرایی با سه اصل فازی

برای درک بهتر این ارتباط، می‌توانیم مراتب تشکیک را به عنوان یک مجموعه فازی در نظر بگیریم که در آن هر مرتبه وجودی، یک درجه عضویت دارد. هرچه یک موجود به مرتبه کامل‌تر نزدیک‌تر باشد، درجه عضویت آن در آن مرتبه بالاتر است. در تشکیک صدرایی، مراتب وجود به صورت پیوسته و تدریجی از ضعیف‌ترین مرتبه تا قوی‌ترین مرتبه گسترده شده‌اند. اصل پیوستگی فازی نیز بیان می‌کند که گذار بین مفاهیم و مجموعه‌ها تدریجی و پیوسته است، نه گسسته و ناگهانی. این تشابه نشان می‌دهد که هر دو دیدگاه، واقعیت را به صورت طیفی پیوسته می‌بینند، نه مجموعه‌ای از دسته‌بندی‌های مجزا.

همچنین در تشکیک صدرایی، مراتب مختلف وجود در عین تمایز، با یکدیگر پیوستگی و اتصال دارند. هم‌برخگی فازی نیز بیان می‌کند که مرز بین مجموعه‌ها می‌تواند مبهم و دارای هم‌پوشانی باشد. این تشابه نشان می‌دهد که هر دو دیدگاه، مرزهای قطعی و مشخص بین مفاهیم و مراتب را رد می‌کنند. در تشکیک صدرایی، هر مرتبه از وجود، دارای شدت و ضعف خاص خود است. اصل فازی‌نمایی بیان می‌کند که عضویت در یک مجموعه فازی می‌تواند درجات مختلفی داشته باشد. این تشابه نشان می‌دهد که هر دو دیدگاه، به جای دیدگاه دودویی (صفر و یک)، طیفی از درجات و شدت‌ها را می‌پذیرند.

طی یک بررسی تطبیقی مفهومی می‌توان به صورت کلی ارتباط میان مفاهیم فلسفی تشکیک صدرایی و اصول تفکر فازی را ارائه داد:

مراتب تشکیک صدرایی	اصل پیوستگی فازی	هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
وحدت در عین کثرت	پیوستگی درجات عضویت	هم‌پوشانی مجموعه‌های فازی	تابع عضویت نمایی
کثرت در عین وحدت	گسستگی نسبی مرزها	تداخل مفاهیم فازی	تغییرات تدریجی عضویت
شدت و ضعف وجودی	درجات متفاوت عضویت	شدت متغیر هم‌پوشانی	شیب منحنی عضویت
تقدم و تأخر رتبی	سلسله مراتب فازی	ترتیب نسبی مفاهیم	ترتیب توابع عضویت

جدول ۶: ارتباط میان مفاهیم فلسفی تشکیک صدرایی و اصول تفکر فازی

### ۱۰. بررسی تلفیقی نسبت علیت صدرایی با سه اصل فازی

نظریه علیت ملاصدرا و تفکر فازی هر دو به‌نوعی به پیوستگی و ارتباط میان عناصر مختلف اشاره دارند. در نظریه ملاصدرا، علیت به‌عنوان یک پیوند ذاتی و درونی میان علت و معلول مطرح می‌شود که می‌تواند با مفاهیم فازی مقایسه شود. اصل پیوستگی فازی بیان می‌کند که در سیستم‌های فازی، تغییرات به‌صورت تدریجی و پیوسته رخ می‌دهند، نه به‌صورت گسسته و ناگهانی. ملاصدرا معتقد است که در عالم هستی، حرکت و تغییرات به‌طور پیوسته در جوهر اشیا رخ می‌دهد و هیچ‌چیز کاملاً گسسته و جدا از دیگری نیست. همچنین، در علیت، علت و معلول به‌طور پیوسته با هم مرتبطند و هیچ‌گونه گسستگی در این رابطه وجود ندارد.

پیرامون اصل هم‌برخگی فازی نیز به این اشاره دارد که در سیستم‌های فازی، مجموعه‌ها به‌صورت کامل تفکیک‌ناپذیر نیستند و می‌توانند با یکدیگر هم‌پوشانی داشته باشند. به‌عبارت‌دیگر، مرزهای دقیقی بین وضعیت‌ها وجود ندارد و اشیاء می‌توانند به‌طور هم‌زمان به چندین مجموعه تعلق داشته باشند. در نظر ملاصدرا، علت و معلول به‌طور کامل از یکدیگر جدا نیستند، بلکه به‌نوعی در هم تنیده‌اند. معلول به‌طور وجودی وابسته به علت است و بدون علت نمی‌تواند وجود داشته باشد. این وابستگی وجودی را می‌توان به «هم‌برخگی» در تفکر فازی تشبیه کرد؛ زیرا علت و معلول در یک پیوستگی وجودی قرار دارند و مرز روشنی بین آن‌ها وجود ندارد. به‌عبارتی، معلول در بطن علت موجود است و این هم‌برخگی وجودی، شبیه به هم‌پوشانی مجموعه‌های فازی است. بنابراین، مجموعه علت‌ها و معلول‌ها می‌توانند با یکدیگر هم‌پوشانی داشته باشند که با اصل هم‌پوشانی فازی سازگار است.

همچنین در فلسفه صدرایی، وجود، دارای مراتب است و هر موجودی در مرتبه‌ای از شدت و ضعف وجودی قرار دارد. این مراتب وجودی را می‌توان با اصل فازی‌نمایی تطبیق داد. همان‌طور که در تفکر فازی می‌توان یک پدیده را با سطوح مختلفی از عضویت در مجموعه‌های مختلف نمایان کرد، در فلسفه صدرایی نیز هر موجود به‌طور وجودی دارای درجه‌ای از شدت و ضعف است. بنابراین، به‌نوعی با اصل فازی‌نمایی هم‌خوانی دارد. برای تطبیق نسبت علیت از منظر ملاصدرا با سه اصل فازی، جدول زیر ارائه می‌شود:

مفهوم	علیت از منظر ملاصدرا	اصل پیوستگی فازی	اصل هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی
تعریف رابطه	رابطه علت و معلول یک رابطه وجودی است. علت وجود معلول را تأمین می‌کند و معلول وابسته به علت است.	پدیده‌ها به‌صورت پیوسته و بدون مرزهای دقیق به یکدیگر مرتبط هستند.	پدیده‌ها می‌توانند به‌طور هم‌زمان به چندین مجموعه تعلق داشته باشند.	تغییر تدریجی و پیوسته بین سطوح مختلف یک پدیده.
نحوه ارتباط میان علت و معلول	علت و معلول به‌طور وجودی به هم پیوسته‌اند و علت، کمال وجودی معلول را ایجاد می‌کند.	پدیده‌ها به‌طور پیوسته مرتبطند، بدون مرزی مشخص بین حالات مختلف.	علت و معلول می‌توانند ویژگی‌های مشترکی داشته باشند و هم‌زمان به یکدیگر وابسته باشند.	معلول می‌تواند به‌تدریج و به‌طور پیوسته از علت خود نشأت گیرد و این رابطه تدریجی باشد.
ویژگی‌ها	تأکید بر ضرورت وجود علت برای معلول و پیوستگی آن‌ها.	حفظ پیوستگی ویژگی‌ها در تغییرات تدریجی.	تأکید بر تعاملات و وابستگی‌های موجود بین اجزاء.	توصیف رفتارهای غیرقطعی با استفاده از توزیع‌های احتمالی.
وابستگی و نیازمندی	معلول به علت نیازمند است و بدون علت نمی‌تواند وجود داشته باشد.	هر حالت به حالت دیگر وابسته است و تغییرات به‌طور پیوسته رخ می‌دهند.	علت و معلول می‌توانند به‌طور هم‌زمان به چندین علت یا عوامل دیگر وابسته باشند.	تغییرات در علیت به‌طور تدریجی و با انعطاف‌پذیری رخ می‌دهند.
تحول و تغییر	رابطه علیت در عین ثبات، در طول زمان، ممکن است تحول یابد و معلول از علت متأثر شود.	تغییرات، به‌طور پیوسته و بدون جهش ناگهانی رخ می‌دهند.	علت و معلول می‌توانند به‌صورت هم‌زمان تغییر کرده و به پدیده‌های جدیدی تعلق داشته باشند.	رابطه علت و معلول می‌تواند به‌طور تدریجی و با افزایش یا کاهش تأثیر علت بر معلول تغییر کند.
مرزهای دقیق یا مبهم	رابطه علت و معلول مشخص و دقیق است، هرچند در تحلیل‌های صدرایی، این رابطه به شدت وجودی و پیوسته تلقی می‌شود.	مرز دقیقی بین پدیده‌ها وجود ندارد و همه‌چیز به‌طور پیوسته به هم متصل است.	علت و معلول می‌توانند هم‌زمان به چندین مجموعه تعلق داشته باشند، مرز مشخصی وجود ندارد.	تغییرات بین علت و معلول به‌طور تدریجی بدون مرز مشخصی رخ می‌دهد.

جدول ۷: تطبیق نسبت علیت از منظر ملاصدرا با سه اصل فازی

این جدول تطبیقی نشان می‌دهد که مفاهیمی مانند پیوستگی، هم‌پوشانی و روابط غیرخطی که در اصول فازی مطرح هستند، تا حدودی با نسبت علیت از منظر ملاصدرا که بر پیوستگی و اتحاد علت و معلول تأکید دارد، قابل تطبیق هستند.

### ۱۱. تطبیق و مقارنه

برای تطبیق کلی مفاهیم، ابتدا از یک ماتریس مقایسه‌ای چند بعدی استفاده کنیم. این ماتریس مفاهیم کلیدی فلسفه صدرایی را با اصول تفکر فازی مقایسه می‌کند و نقاط اشتراک و تفاوت آن‌ها را مشخص می‌کند.

مفاهیم صدرایی	اصل پیوستگی فازی	اصل هم‌برخگی فازی	اصل فازی‌نمایی	نقاط اشتراک
جامعیت هستی موجودات	***	**	**	پیوستگی در مراتب وجود
نسبت عین و ذهن	**	***	*	درجات مختلف انطباق
حرکت جوهری	***	*	**	تغییر تدریجی
مراتب تشکیک	***	**	**	درجه‌بندی وجود

جدول ۸: مقایسه ماتریس مفاهیم کلیدی فلسفه صدرایی را با اصول تفکر فازی

راهنمای علائم: \*: ارتباط ضعیف / \*\*: ارتباط متوسط / \*\*\*: ارتباط قوی

این ماتریس به طور خلاصه بیانگر این است که:

- ۱- جامعیت هستی موجودات صدرایی بیشترین ارتباط را با اصل پیوستگی فازی دارد.
- ۲- نسبت عین و ذهن صدرایی، قوی‌ترین ارتباط را با اصل هم‌برخگی فازی نشان می‌دهد.
- ۳- حرکت جوهری صدرایی بیشترین تطابق را با اصل پیوستگی فازی دارد.
- ۴- مراتب تشکیک صدرایی نیز قوی‌ترین ارتباط را با اصل پیوستگی فازی دارد.

### ۱۲. یافته‌های کلیدی

در این پژوهش، با بهره‌گیری از یک ماتریس مقایسه‌ای چندبعدی، تلاش شد تا تطابق میان مفاهیم کلیدی فلسفه صدرایی و اصول اساسی نظریه فازی بررسی شود. یافته‌های این پژوهش به شرح زیر است:

۱. **تطابق گسترده:** بین مفاهیم کلیدی فلسفه صدرایی و اصول اساسی نظریه فازی، تطابق قابل توجهی مشاهده شد. این تطابق حاکی از این است که اندیشه‌های ملاصدرا با مفاهیم مدرن تفکر فازی، همخوانی دارد.
۲. **تأکید بر پیوستگی و تدریج:** هر دو نظریه بر مفهوم پیوستگی و تغییر تدریجی تأکید دارند. این امر در مفاهیمی مانند پیوستگی مراتب وجود و تغییر پیوسته ذات اشیاء مشهود است.
۳. **اهمیت درجه‌بندی و شدت:** هر دو نظریه به درجه‌بندی و شدت در مفاهیم اعتقاد دارند. این در مفاهیمی مانند درجه‌بندی شدت وجود و شدت‌یابی تدریجی وجود دیده می‌شود.
۴. **هم‌پوشانی و تداخل مفاهیم:** مفهوم هم‌پوشانی و تداخل در هر دو نظریه وجود دارد. مانند هم‌پوشانی مراتب هستی و تداخل ذهن و عین.

مطالعه حاضر نشان داد که میان آموزه‌های هستی‌شناسانه فلسفه صدرایی و مفاهیم نظریه تفکر فازی، قرابت‌ها و هم‌سویی‌های قابل توجهی وجود دارد. این قرابت‌ها به‌ویژه در چهار حوزه اصلی؛ جامعیت هستی موجودات و اصل پیوستگی فازی، نسبت عین و ذهن و اصل هم‌برخگی فازی، حرکت جوهری و اصل پیوستگی فازی و مراتب تشکیک و اصل فازی‌نمایی قابل شناسایی است. ماتریس مقایسه‌ای چندبعدی طراحی شده بیانگر این است که قوی‌ترین ارتباط میان اصل پیوستگی فازی با مفاهیم جامعیت هستی، حرکت جوهری و مراتب تشکیک است و اصل هم‌برخگی فازی بیشترین تطابق را با مفهوم نسبت عین و ذهن دارد.

### ۱۳. الگوی پیشنهادی

براساس تحلیل ارائه شده، می‌توان الگوی نوآورانه‌ای برای ترکیب مفاهیم هستی‌شناسانه فلسفه صدرایی و تفکر فازی پیشنهاد داد که براساس قرابت‌ها و تطابق‌های یاد شده شکل گیرد. جنبه‌های کلیدی این الگو می‌تواند در چندین بعد انجام شود که شامل این موارد است:

۱. **پیوستگی و جریان در مراتب وجود:** می‌توان از این تطابق برای ایجاد یک مدل پیوسته استفاده کرد که در آن مراتب وجود به صورت یک طیف فازی در نظر گرفته شوند، به گونه‌ای که تغییرات بین آن‌ها به صورت تدریجی و نرم صورت گیرد.

۲. **هم‌پوشانی و هم‌برخگی مراتب وجود:** این تطابق می‌تواند به مدل‌سازی پیچیدگی‌های موجود در مراتب وجودی کمک کند، جایی که موجودات می‌توانند به درجات مختلفی از وجود در مراتب مختلف تعلق داشته باشند.

۳. **نسبیت و درجات عضویت:** استفاده از درجات عضویت فازی برای توصیف نسبیت و تفاوت‌های کیفی میان مراتب وجود، به گونه‌ای که هر مرتبه وجودی با درجه‌ای از کمال و نقص مشخص شود.

۴. **حرکت جوهری و تغییرات تدریجی:** یک مدل فازی از حرکت جوهری که تغییرات درون‌ذاتی و پیوسته را به‌عنوان جریان‌های فازی در نظر می‌گیرد.

۵. **تبیین نسبت عین و ذهن:** استفاده از تفکر فازی برای توضیح نحوه تطابق و تعامل ذهن و عین به صورت یک طیف پیوسته، جایی که ذهن و عین در یک چارچوب فازی به هم مرتبط می‌شوند.

در نهایت الگوی نوآوران زیر را می‌توان برای نزدیکی اندیشه صدرایی و تفکر فازی ارائه داد:

استفاده از مفاهیم و اصول فازی برای تبیین دقیق‌تر و کمی‌سازی مفاهیم فلسفی صدرایی مانند:

**اصل تشکیک فازی:** استفاده از درجات عضویت فازی برای نشان دادن مراتب مختلف وجود به‌عنوان یک طیف فازی و تفاوت موجودات در شدت و ضعف وجودشان است که به صورت درجات فازی بیان می‌شود. هر موجود می‌تواند به‌طور هم‌زمان درجات مختلفی از کمال را دارا باشد (هم‌برخگی فازی).

**اصل حرکت جوهری فازی:** مدل‌سازی تغییرات تدریجی در ذات اشیاء با توابع عضویت فازی به‌عنوان یک فرآیند فازی و این تغییرات مانند تغییرات درجه عضویت در مجموعه‌های فازی با توابع عضویت قابل مدل‌سازی هستند.

**رابطه ذهن و عین فازی:** بیان درجات مختلف انطباق ذهن و عین با مفاهیم فازی و درجه مطابقت ذهن و عین با درجات فازی بیان می‌شود.

**اصل وحدت در کثرت فازی:** کثرت موجودات در عین وحدت وجود، با مفهوم مجموعه‌های فازی قابل تبیین است و هر موجود به درجات مختلف در مجموعه‌های فازی متعدد عضویت دارد.

**اصل سیورورت فازی:** جهان در حال شدن مداوم است که این فرآیند با توابع فازی‌نمایی قابل مدل‌سازی است و هر لحظه از وجود، یک وضعیت فازی گذرا محسوب می‌شود.

این مدل نوآورانه می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب تحلیلی برای مقارنه و بررسی و درک بهتر مفاهیم پیچیده فلسفه صدرایی و تطبیق آن با اصول نظریه فازی به کار رود. با استفاده از این مدل، می‌توان به تحلیل‌های عمیق‌تر و جامع‌تری در زمینه‌های فلسفی و هستی‌شناسی دست یافت.

### ۱۴. نتیجه

در یک نگاه کلی به نظر می‌رسد، برای کاربردی‌ترین آموزه‌های تفکر فازی در قلمرو حکمت صدرایی، می‌توان میان مفاهیم هستی‌شناسانه این تفکر نظیر، مراتب تشکیکی وجود، واقعیت عین و ذهن، جامعیت هستی موجودات، مفاهیم حرکت جوهری براساس اصول نظریه فازی قرابت و هم‌سویی یافت. همچنین با نگاه عمیق‌تر به برداشت‌هایی که می‌توان از اصول اساسی نظریه فازی انتزاع کرد، نظیر مفاهیم اصل پیوستگی، اصل هم‌برخگی، و تفسیر ملاصدرا از مفاهیم هستی‌شناسانه‌ای نظیر علیت، زمان، می‌توان قابلیت تطبیق و هم‌سویی پیدا کرد.

در نتیجه، می‌توان گفت فلسفه صدرایی و نظریه فازی، علی‌رغم تفاوت‌های ظاهری، دارای نقاط مشترک قابل توجهی هستند. با بهره‌گیری از این تطابق، می‌توان به درک عمیق‌تری از هر دو حوزه دست یافت و الگوهای جدیدی برای تحلیل و حل مسائل پیچیده ارائه داد. براین اساس، می‌توان اصول نوینی همچون تشکیک فازی، حرکت جوهری فازی، سیورورت فازی و وحدت در کثرت فازی را به‌عنوان مفاهیمی

ترکیبی ارائه داد که از یک سو، ریشه در فلسفه صدرایی دارند و از سوی دیگر، در چارچوب نظریه تفکر فازی تبیین می‌شوند. به‌عنوان مثال، تشکیک فازی می‌تواند شدت و ضعف مراتب وجود را با استفاده از درجات عضویت فازی مدل‌سازی کند، یا حرکت جوهری فازی تغییرات تدریجی در ذات اشیاء را به‌عنوان فرآیندی فازی توضیح دهد.

در مجموع این پژوهش پیشنهاد می‌کند که پارادایم فازی می‌تواند به‌عنوان ابزاری کارآمد برای تحلیل و بازتفسیر مفاهیم فلسفه صدرایی به‌کار رود. این رویکرد نه‌تنها امکان فهم عمیق‌تر مفاهیم فلسفه اسلامی را فراهم می‌آورد، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز گسترش افق‌های میان‌رشته‌ای میان فلسفه و علوم مدرن باشد.

## یادداشت‌ها

نویسندگان هیچگونه تعارض منافی گزارش نکرده است.

## منابع

- انواری، سعید (۱۳۸۳ش). تفکر فازی و کاربرد آن در فلسفه. علامه، ۴(۳و۴)، ۱۷۶-۱۹۶.
- بیشاب، باب (۱۳۸۵ش). *سایه‌های واقعیت*. (ترجمه: علی ستوده‌چوبری). تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- زاهدی، مرتضی (۱۳۷۸ش). *تئوری مجموعه‌های فازی و کاربردهای آن*. تهران: نشر کتاب دانشگاهی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (ملاصدرا) (۱۳۶۰ش). *الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*. (تصحیح: سید جلال‌الدین آشتیانی). مشهد: مرکز الجامع للنشر.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (ملاصدرا) (۱۳۸۱ش). *المشاعر*. (تصحیح: هانری کرین). تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (ملاصدرا) (۱۹۸۱). *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۶ش). *نهایه الحکمه*. قم: مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- عبودیت، عبدالرسول (۱۳۸۸ش). *درآمدی به نظام حکمت صدرایی*. تهران: سمت.
- قربانی، رحیم (۱۳۸۵ش). تشکیک فازی (نقد و بررسی گذار از تشکیک گسسته به پیوسته و از پیوسته به متداخل). *معرفت فلسفی*، ۳(۳)، ۴۱-۷۸.
- کاسکو، بارت (۱۳۷۷ش). *تفکر فازی*. (ترجمه: علی غفاری). تهران: دانشگاه خواجه نصیرالدین طوسی.
- کرمانی، طوبی؛ یعقوبیان، محمد حسین (۱۳۹۰ش). *تفکر فازی فلسفه صدرایی*. *خردنامه صدرا*، ۱۷(۶۴)، ۶۳-۸۰.
- کلینز، جرج (۱۳۸۱ش). *تئوری مجموعه‌های فازی (اصول و کاربردها)*. (ترجمه: فاضل زرنندی). تهران: انتشارات دانشگاه امیرکبیر.
- موسوی‌مدنی، فریبرز (۱۳۹۵ش). *مبانی و کاربرد نظریه فازی*. تهران: دانشگاه الزهراء.
- وکیلی، هادی؛ گودرزی، پریسا (۱۳۹۸ش). *نظریه وحدت وجود از منظر منطق و تفکر فازی*. *پژوهشنامه عرفان*، ۱۰(۲۰)، ۲۳۵-۲۵۶.
- هاک، سوزان (۱۳۸۲ش). *فلسفه منطق*. (ترجمه: سید محمدعلی حجتی). قم: طه.

## References

- Alexander (1891). *In Topica*. (Edit: M. Wellies). New York: Cornel University Press.
- Anvari, S. (2004). Fuzzy Thinking and Its Application in Philosophy. *Allameh*, 4(3-4), 176-196. [In Persian]
- Bishop, B. (2006). *Sāyeh-hā-ye Vāqē'iyat*. (Translate: A. Sotoudeh Choobari). Tehran: Roshanegaran va Motale'at-e Zanan. [In Persian]
- Dubios, D. & Prade, H. (1980). *Fuzzy Sets Systems Theory and Applications*. New York: Academic Press.
- Ghorbāni, Rahi. (2006). Tashkik-e Fāzi. *Ma'refat-e Falsafi*, 3(3), 41-78. [In Persian]
- Haack, S. (2003). *Falsafeh-ye Manteq*. (Translate: S. M. A. Hojjati). Qom: Ta-Ha Publications. [In Persian]
- Kermāni, T. & Yaqoubian, M. H. (2011). Fuzzy Thinking and Sadrian Philosophy. *Kheradnāme*, 17(64), 63-80. [In Persian]
- Klir, G. J. & Yuan, B. (1996). *Fuzzy Sets, Fuzzy Logic and Fuzzy Systems: Selected*. Singapore: World Scientific.
- Klir, G. J. (2002). *Teori-ye Majmu'eh-hā-ye Fāzi (Oşul va Kārbordhā)*. (Translate: F. Zarandi). Tehran: Amir Kabir University Press. [In Persian]
- Kosko, B. (1998). *Tafakor-e Fāzi*. (Translate: A. Ghaffāri). Tehran: Khājeh Naşir al-Din Ṭusi University. [In Persian]
- McNeil, D. & Freiberger, Paul (1993). *fuzzy logic*. New York: Touchstone.
- Mosavimadani, F. (2016). *Mabāni va Kārbord-e Nazariyye-ye Fāzi*. Tehran: Alzahra University. [In Persian]
- Obudiyyat, A. R. (2009). *Daramadi bar Neẓām-e Ḥekmat-e Şadrā'ī*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Sadr al-Din Shirazi, M. I. (Mulla Sadra) (1981/a). *Al-Hikma al-Muta'aliya fi al-Asfār al-'Aqliyya al-'Arba'a*. Beirut: Dār al-Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Sadr al-Din Shirazi, M. I. (Mulla Sadra) (1981/b). *Al-Shawāhed al-Rubūbiyya*. (Edit: S. J. D. Āshtiyāni). Mashhad: Al-Markaz al-Jāme' li al-Nashr. [In Persian]
- Sadr al-Din Shirazi, M. I. (Mulla Sadra) (2002). *Al-Mashā'er*. (Edit: H. Corbin). Tehran: Bonyād-e Ḥekmat-e Eslāmi-ye Şadrā. [In Persian]

- Ṭabāṭabā'ī, M. H. (2007). *Nehāyat al-Hekma*. Qom Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]
- Tanaka, K. (1996). *An Introduction to Fuzzy Logic Practical Applications*. New York: Springer.
- Vakili, H. & Goodarzi, P. (2019). The Theory of Unity of Being from the Perspective of Logic and Fuzzy Thinking. *Pazhoheshnāmeḥ-ye 'Erfān*, 10(20), 235-256. [In Persian]
- Yager, R. R. (2000). Toward a theory of fuzzy veristic variables. (Edit: B. B. Meunier, R. R. Yager & L. A. Zadeh), *Advances in fuzzy systems—Applications and Theory*, Vol. 20. World Scientific Publishing
- Zahedi, M. (1999). *Teori-ye Majmu'eh-hā-ye Fāzi, Kārbordhā-ye Ān*. Tehran: Nashr-e Ketāb-e Dāneshgāhi. [In Persian]
- Zimmerman, H. J. (1991). *Fuzzy Set Theory and its Application*. Boston: European journal Operation, Kluwer Academic Press.